

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Gudöån, Långsjön och Tyresta 6 dec -22

Martina Kiibus

En härligt solig och lite råkall vinterdag. När jag rekade igår noterade jag att det var lite halt på sina håll, så jag skickade ut ett mejl till alla om att det kunde vara bra med broddar. När vi samlades idag sade deltagarna att de blev så rörda av mitt engagemang, att jag kollade upp underlaget och skickade ut information. Jag tänker att det är ännu en fördel med föranmälan, att det går att få ut information till deltagarna på det här sättet. Det var 26 anmälda, men det blev många sena avhopp pga förkylningar mm, så det blev 18 personer. Några nya, några som gått med enstaka gånger och några som gått med flera gånger. Åldern var från 25 och uppåt. Info via vänner, Aktuella händelser i Tyresö och program från tidigare guidningar.

Vi startade vid Modevillan i Gudö, där jag introducerade guidningen. Från Modevillan gick vi ner till Gudö å, där första stoppet var den gamla torkladan. Berättade om tvätteriverksamheten på Södertörn och hur torkladorna och de gamla tvätterierna fungerade. Refererade till Fogelströms Barn av sin tid, där Lotten år 1889 tvättar i Hammarby sjö. Men i och med industrialismen och urbaniseringen flyttade tvätteriverksamheten ut från Stockholm och kom att koncentreras till Södertörn. Att få höra historien om tvätteriet tyckte många var en av dagens höjdpunkter.

Fortsatte vandra längs ån, stannade mitt på och pratade om själva ån, om Tyresåns sjösystem och om de alar som kantar ån. Som gör att det känns som att paddla i ett mangroveträsk när man paddlar i ån. Man behöver inte flyga till Thailand för att få en härlig vildmarkskänsla! Knopparna var vackert gråviolettera, det blir som ett lila skimmer över de alkantade stränderna.

Innan vi lämnade ån stannade vi vid en grovstammig al och pratade om dess förmåga att göda marken med sina bakterier och att den därför inte får några höstfärger, om kottarna, om dess socklar som stabiliserar stränderna och motverkar erosion.

Gick ut på en liten talkklädd häll i Långsjön, så karaktäristisk för Södertörns natur. Pratade om sprickdalslandskapet och berättade om Måndalsfortet på andra sidan sjön och den gamla försvarfronten korvlinjen från början av 1900-talet, där fortet låg längs dessa vattenfyllda sprickor. I en liten hassellund vid sidan av vägen växte ett rikt bestånd myskmadra och spred sin väldoft. Berättade att denna blomma är ganska sällsynt och växer i mullrika lundar och rika skogar. Myskmadrans är en signalart för lundar och rikare barrskogar med lång ekologisk kontinuitet, dvs den vittnar om höga naturvärden.

Så vidtog en liten ”transportsträcka” längs Tutviksvägen med endast ett par stopp för att kunna gå långsammare med flera stopp när vi väl kom in i skogen. Stannade vid Tutvikens gård, där det finns ett fint litet härbre med grästak och kom in på alla fördelar med gröna tak, som isolering, vattenuppfångning och kollagring. Nästa stopp var Tutviksbadet, där vi gick ner till sandstranden och pratade om sjöns vattenkvalitet och strandskyddet. Badplatsen köptes in av en privatperson och skänktes till fastighetsägarföreningen i Tutviken så att alla

skulle ha tillgång till en badplats. Det här är enda stället längs vägen där man kommer åt sjön, annars går tomterna ner till vattnet och vi tvingades alltså gå längs vägen. Strandskyddet handlar ju både om att tillgängliggöra stränder för det rörliga friluftslivet, alltså som en del av allemansrätten, men också om att värna viktiga livsmiljöer för vatten- och strandlevande växter och djur. Att bebygga mark så strandnära som det görs på en del håll är dessutom rätt kortsiktigt med tanke på att klimatförändringen gör att havsytan stiger och att det blir fler och fler skyfall som inte kan fångas upp om marken är alltför hårdgjord.

Så kom vi äntligen in i Tyresta. Introducerade reservatet (och nationalparken) vid en porlande bäck. Fortsatte till en torraka som var full av skalbaggs- och hackspettshål. Bland annat var det spår av brun barkbock, en skalbagge som framför allt lever i nydöda tallar och som spillkråkorna gärna äter av. Pratade om att hackspettarna är några av de djur som har det svårt i vårt moderna skogsbruk, med bristen på döda och gamla träd. Och att de döda träden är en förutsättning för livet i skogen. Vi tittade oss också omkring och kunde konstatera att det som är typiskt för Tyresta utöver rikedomerna på gamla och döda träd och mångfalden är att det framför allt är barrskog bestående av gran och tall. Jämförde granens och tallens olika nischer, där tallen med sina djupgående rötter kan växa mycket torrare än granen som pga sina ytligare rötter är mer beroende av att det är vatten även i de övre marklagren.

Nästa stopp blev ett litet moss- och lavstopp. Mångfalden av mossor och lavar är också karakteristiskt för Tyresta och gammelskogen. Några av de mossor vi tog upp var cypressfläta, kvastmossa och husmossa. Lavarna var renlav, pigglav och blåslav. Pratade om skillnaden mellan lav och mossa och att ren- eller fönsterlav är något helt annat än vitmossa. Oavsett vad den säljs under för namn nu i adventstider! Pratade om hur man kan göra en liten fin adventsljusstake utan att behöva köpa fönsterlav som är behandlad med en massa flamskyddsmedel.

På marken låg mossklädda lågor – trots att vi bara nosade i kanten av Tyresta så är det så otroligt fint där! Och mossorna och lavarna är ju en viktig del av skogens mångfald. Det var så roligt, för många stannade liksom spontant upp här och började leta i mossan efter olika arter. Vi hittade bland annat den neongröna kammossan, som är typisk för lite äldre skogar.

Hittade flera andra spår av skogens insekter. En gran var full av ananasgaller som orsakas av den lilla granbarrlusen, där mamma granbarrlus lägger sina ägg i små barnkammare inuti gallbildningen.

En av de nya deltagarna frågade om granbarkborren, som ju inte är något större problem i Tyresta eller Tyresöskogarna. Den är sällan ett problem i naturskogar. Dels gillar inte granbarkborren doften av löv, dels drabbar den framför allt torkstressade granar och det blir sällan så torrt i riktiga skogar, dels lever rovkastor som äter granbarkborrar i döda lågor som det ju finns mycket mer av i naturskogar än i produktionsskogar och dels kan granarna kommunicera med varandra via mykorrhizan (svamp- och trädrotter) så att de kan varna varandra när ett angrepp är på gång och på så sätt se till att alla bildar försvarsämnen. Mykorrhiza tar ett tag att utveckla och är sällan lika utvecklad i unga skogar.

En bit inne i skogen stannade vi och ”checkade in”. Tog in skogen helt enkelt. Och pratade om hur avstressande och viktigt det är för vårt välbefinnande att få komma ut i naturen. I Västernorrland (och kanske andra regioner också) har man infört friluftsliv på recept, där vårdcentralerna helt enkelt ordinerar skogspromenader som fysisk aktivitet.

Vi gick till bäverhyddan vid Gammelström och pratade om bävern, hur det ser ut inne i hyddan, varför de fäller träd och varför de var helt utrotade av jakt 1871. I år är det 100 år sedan bävern återinfördes i vårt land, det började med ett par från Norge och sen blev det ett 80-tal bävrar som planterades ut på 1920-talet. Nu har vi 150-200000 bävrar i Sverige. Pratade också om hur duktiga ingenjörer de är när de skapar nya våtmarker, som det är en brist på i vårt landskap.

Vid ett rikt bestånd sårläka berättade jag om dess medicinska effekter och att den funnits på varje apotek med självaktning på 1700-talet. Just för att läka sår. Dess aktiva ämne allantoin finns även i vallört och fluglarver, som också har använts och – börjat användas igen – för att skynda på sår läkningen efter operationer t ex. Liksom myskmadran är sår läkan ovanlig och trivs i mullrika jordar och är ytterligare en indikator på skogens rikedom. Sår läkan är också en signalart för långvarig beskuggning och lång skoglig kontinuitet.

Här hittade vi några nya mossor, nämligen den mörkgröna björnmossan och bräkenmossa som har genomskinliga kupiga småblad.

På en grovstammig gran var det spår av granbarkgnagaren. Små perfekt runda millimeterstora hål som bara är i barken, inte inne i veden. Granbarkgnagaren föredrar äldre levande granar och dödar inte granen, men är ett tecken på skogens höga naturvärden.

Vi tittade också på knäckta lågor och högstubbar, som vittnade om att träden fått dö i sin egen takt och inte av någon motorsåg. Och kom återigen in på hur döden är en förutsättning för livet i skogen och att den inte är momentan, utan i skogen får träden leva i sin egen takt, åldras i sin egen takt och dö i sin egen takt.

Så gick vi över bron och fortsatte på norra sidan av Lillsjön. Stannade till och doftade på porsen som växte i strandkanten och som Harry Martinsson kallade för de svenska vildkärrens lavendel.

En högstubbe och en låga av gran var full av klibbtickor. Jättefina tickor som pressar ut vatten ur granen och bidrar till att granen knäcks av och bildar en högstubbe. Klibbtickan är en nyckelart som gynnar många andra arter. Många ovanliga skalbaggar är beroende av att veden är inte bara död, utan att det också finns klibbticka i den.

På marken var det gott om ekorrnagda grankottar, som förde oss in på hur man kan spåra djur. Dels genom att titta på deras fotavtryck, dels deras spillning men också att leta efter ät-spår. Visade hur man kan se vem som ätit av kottarna, om det är ekorre, mus, hackspett eller korsnäbb.

Så gick vi över bron till eldstaden vid Lillsjön där vi tog paus vid eldstaden. Jag gjorde upp en eld vilket var otroligt uppskattat. När jag rekade igår och testade att göra upp eld så var den ganska svårtänd, så jag hade släpat med mig ett litet startkit bestående av begagnade bomullspads, tidningspapper som jag smält stearin på och handsprit. (Och tändstickor och kniv, förstås!).

Ett knip-par simmade i vattnet nedanför oss, hannen är så snygg med sin vita kindfläck på det svarta huvudet. Det var en av dagens höjdpunkter för flera av deltagarna.

Efter en stund så samlades vi alla runt elden och så läste jag en av mina favoritdikter så här års, nämligen Tomten av Viktor Rydberg. Dels handlar den ju om förundran över gåtan kring hur släkterna komma och gå, var kommer de ifrån och vart tar de vägen sen?, dels beskriver den skogen och vintern så fint. Och så är det en så mysig stämning i dikten. En stämning som spreds i gruppen runt elden.

Efter fikat visade jag en tall som hade flera taltickor, de enda tickorna på levande tallar som signalerar höga naturvärden eftersom fruktkropparna inte dyker upp förrän tallen är minst 100 år, ofta betydligt äldre än då.

Sen fortsatte vi på norra sidan av Tyresö-Flaten. Vid en stor gran pratade vi om hur man kan fira en grönare jul. Grön i bemärkelsen miljövänlig, alltså. Att välja en gran som är odlad så nära en själv som möjligt. Allra helst KRAV-märkt, men om inte det finns, så är rödgranar mindre besprutade än kungsgranar. Allra sämst är att köpa plastgranar, även om de används flera år. Pratade också om julmaten, att man kan försöka äta mer ekologiskt och vegetariskt, att fisk som ansjovis och sill är helt okej, medan däremot den utrotningshotade ålen förtjänar ett bättre öde än att hamna på våra julbord. Och om palmoljan som ju ingår i så mycket godis och kakor och det faktum att julhandeln varje år slår rekord, att julen kommit att handla så mycket om konsumtion.

Vi gick vidare till en ihålig ek som var full av härlig mulm. Eken är liksom klibbtickan en nyckelart som kan vara hem till uppemot 2000 olika arter. När eken är över 200 år, oftast betydligt äldre börjar den urholkas till mulm, dvs svamprötad ved, skalbaggsvingar och – spillning och fladdermusspillning. Det kan bli flera hundra liter mulm i en ek och mulmen blir som en lyxbostad till många ovanliga skalbaggar.

Nu hade vi kommit till Tyresö-Flaten, den djupaste sjön i Tyresås sjösystem. Vid en håll stannade vi vid en torraka med flera spår av långhorningen brun barkbock. Det växte också en hel del svart spiklav på den. Jag hade med min fina lupp som de som ville fick titta i. Spiklavarna blir så fina när man ser dem i lupp, som små nubb. Och jag blir lika lycklig varje gång jag får vara med om de förtjusta utropen som kommer när deltagare i alla åldrar upptäcker denna mikrovärld.

Sträckan vi hade gått norr om Lillsjön och Tyresö-Flaten ingår ju inte i Tyresta-reservatet, men berättade om planerna på ett nytt naturreservat vid Barnsjön-Gammelström och att den skogen har lika höga naturvärden som Tyresta.

Avslutade vid en härlig grovstammig vriden torraka när vi fortfarande var kvar i skogen. Här fanns det också spår av brun barkbock samt av en vedstekel. När honan lägger ägg ympar hon in svamp med ägglägningsröret. Svampen bryter ner veden så att hennes ungar får mer lättsmält mat!

Deltagarna var som vanligt jättenöjda. Utöver de höjdpunkter jag redan nämnt var det kopplingen mellan natur och historia, mitt engagemang och – framför allt: Diktläsningen vid elden! Det blev en fin avslutning på guideåret. Efteråt kom den unga deltagaren fram till mig och berättade hur otroligt mycket de här guidningarna har betytt för henne i år. Blev så glad och rörd. Och tänker än en gång att guidningarna har så många viktiga funktioner, både att människor kan få en närmare relation till och förståelse för naturen och att de möta andra i en kravlös och inkluderande atmosfär.